

**MULTIMEDIA RESURLARI ASOSIDA BOSHLANG'ICH SINFLARDA
NUTQIY RIVOJLANISHNI QO'LLAB-QUVVATLASH****Eshquvvatov Jaloliddin***Termiz iqtisodiyot va servis universiteti 1-bosqich magistranti*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishda multimedia resurslarining o'rni va ahamiyati yoritilgan. Tadqiqot davomida animatsion videolar, audio materiallar va vizual vositalardan foydalanishning o'quvchilar tinglab tushunish hamda muloqot madaniyatini shakllantirishdagi samaradorligi tahlil qilinadi. Maqolada dars jarayonida multimedia vositalarini integratsiya qilish orqali o'quvchilarning lug'at boyligini oshirish va mustaqil fikrlash qobiliyatini rag'batlantirish bo'yicha metodik tavsiyalar berilgan.*

Kalit so'zlar: *Multimedia resurslari, boshlang'ich ta'lim, nutqiy rivojlanish, animatsion videolar, audio eshittirishlar, vizual materiallar, tinglab tushunish, og'zaki nutq, zamonaviy ta'lim texnologiyalari.*

Bugungi kunda ta'lim tizimini raqamlashtirish va o'quv jarayoniga innovatsion texnologiyalarni joriy etish ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqiy faoliyatini shakllantirishda an'anaviy metodlar bilan bir qatorda zamonaviy multimedia resurslaridan foydalanish ta'lim samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Nutqiy rivojlanish — bu faqatgina so'zlarni to'g'ri talaffuz qilish emas, balki fikrni mantiqiy bayon etish, tinglab tushunish va muloqotga kirishish qobiliyatidir. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning psixologik xususiyatlari, ya'ni ko'rgazmalilikka bo'lgan ehtiyoji multimedia vositalarining darslarda qo'llanilishini zaruriy etadi. Animatsion videolar o'quvchilarning tasavvurini kengaytirsam, audio eshittirishlar ularning fonematik eshitish qobiliyatini va nutq intonatsiyasini yaxshilashga xizmat qiladi.

Mazkur maqolaning maqsadi multimedia resurslari asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlashning metodik asoslarini o'rganish va amaliy takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kognitiv jarayonlar asosan ko'rgazmalilik va hissiy idrok etishga tayanadi. Multimedia texnologiyalari — bu matn, grafika, ovoz, animatsiya va videoni yagona interaktiv muhitda birlashtiruvchi texnik vositalar majmuasidir. Psixolog olimlarning ta'kidlashicha, inson xotirasi eshitgan ma'lumotining 10%ini, ko'rgan ma'lumotining 30%ini, ham ko'rib, ham eshitgan ma'lumotining esa 50-70%ini saqlab qoladi. Shu sababli, nutqiy faoliyatni

rivojlantirishda multimedia resurslari o'quvchining bir vaqtning o'zida ham ko'rish, ham eshitish analizatorlarini faollashtiradi.

Multimedia vositalari orqali nutqiy kompetensiyalarni shakllantirishni quyidagi tizimli bosqichlarga ajratish mumkin:

Tinglab tushunish (Audirovanie) kompetensiyasi: Audio eshittirishlar va animatsion videolar orqali o'quvchi nutq ohangi, urg'u va mantiqiy to'xtamlarni idrok etadi. Masalan, ertak janridagi audio matnlarni tinglash jarayonida o'quvchida so'zlarni to'g'ri talaffuz qilish va nutqiy qoliplarni o'zlashtirish ko'nikmasi shakllanadi.

Dialogik nutqni faollashtirish: Multimedia resurslari darsda "nutqiy vaziyat" (situatsiya) yaratadi. Ekrandagi qahramonlar muloqoti asosida o'quvchilar o'zaro savol-javob qilishadi, olingan ma'lumotni muhokama qilishadi. Bu o'quvchini nutqiy to'siqlardan (stressdan) xalos etadi.

Monologik nutq va lug'at boyligi: Vizual materiallar (rasmli slaydlar, infografikalar) o'quvchining so'z boyligini vizual obrazlar bilan bog'laydi. Bu esa "so'z – tushuncha – obraz" zanjirining mustahkamlanishiga olib keladi.

Maqolada multimedia resurslarining quyidagi turlari nutq o'stirishning muhim vositasi sifatida ko'rsatiladi:

Interaktiv taqdimotlar: Faqatgina ma'lumot beruvchi emas, balki o'quvchini muammoli savollar orqali muloqotga chorlovchi slaydlar.

Raqamli hikoyalar (Digital Storytelling): O'quvchilarga biror voqeani rasmlar va ovozli kliplar yordamida qayta so'zlab berish imkonini yaratish. Bu usul nutqning mantiqiy izchilligini ta'minlaydi.

O'quv filmlari va animatsiyalar: Murakkab mavzulardagi matnlarni vizual ssenariy ko'rinishida taqdim etish orqali o'quvchining so'zlashishga bo'lgan motivatsiyasini oshirish.

Multimedia resurslaridan foydalanish ona tili va o'qish savodxonligi darslarini boshqa fanlar (tabiatshunoslik, tasviriy san'at, odobnoma) bilan integratsiya qilishga keng yo'l ochadi. Masalan, tabiat hodisalari haqidagi videorolikni tomosha qilish orqali o'quvchi ham yangi ilmiy tushunchalarni o'rganadi, ham shu mavzuda og'zaki nutqini shakllantiradi. Bu jarayonda PIRLS xalqaro baholash dasturi talablariga mos ravishda, matnni nafaqat o'qish, balki uning audio-vizual shaklini tahlil qilish ko'nikmasi ham rivojlanadi.

Boshlang'ich ta'lim bosqichida o'quvchilarning nutqiy rivojlanishi ularning sensor idrok etish darajasi bilan chambarchas bog'liq. Multimedia texnologiyalari ta'lim oluvchining bir necha sezgi a'zolariga bir vaqtda ta'sir ko'rsatish orqali axborotni qabul qilishning ko'p kanalli tizimini ishga tushiradi. Bu jarayonda matnli ma'lumot, grafik tasvir va dinamik harakatlar yaxlit bir pedagogik modelni hosil qiladi. O'quvchi ektrandagi voqelikni shunchaki kuzatuvchisi emas, balki kognitiv jarayonning ishtirokchisiga aylanadi. Bu esa o'z navbatida xotirada tushunchalarning uzoq muddatli saqlanishini va ularni nutqiy vaziyatlarda erkin qo'llash imkoniyatini ta'minlaydi.

Boshlang'ich sinf darslarida multimedia resurslaridan foydalanish so'z va tushuncha o'rtasidagi semantik bog'liqlikni mustahkamlaydi. An'anaviy usulda so'zning ma'nosi faqat lug'aviy tushuntirilsa, multimediada u vizual obraz, harakat va tovush bilan birga beriladi. Masalan, "shildiramoq" yoki "gumburlamoq" kabi onomatopeik (tovushga taqlid) so'zlarni o'rgatishda audio va video fragmentlaridan foydalanish o'quvchining lug'at boyligini passiv holatdan faol nutqiy holatga o'tkazadi. Bu usul o'quvchilarda sinonimlar va antonimlar bilan ishlashda ham yuqori natija beradi, chunki ular so'zning ma'no nozikliklarini vizual tarzda ko'rib, farqlay oladilar.

Multimedia muhiti o'quvchilarda tinglab tushunish (audirovanie) ko'nikmasini tizimli rivojlantirishga xizmat qiladi. Audio materiallar va dublyaj qilingan animatsion filmlar o'quvchiga adabiy til me'yorlarini, nutq ohangini va muloqot etiketi qoidalarini o'rgatuvchi namuna vazifasini o'taydi. O'quvchi qahramonlar dialogini eshitish orqali savol berish va javob qaytarishning turli modellarini o'zlashtiradi. Bu jarayon nutqiy kompetensiyalarning eng muhim qismi bo'lgan "javob reaksiyasi"ni shakllantiradi. Natijada o'quvchi o'z fikrini mantiqiy ketma-ketlikda, o'rinli iboralar va terminlar yordamida bayon qilishni o'rganadi.

Zamonaviy pedagogikada multimedia faqatgina tayyor mahsulotni ko'rsatish emas, balki o'quvchining ijodiy mahsulot yaratishiga turtki beruvchi vositadir. "Raqamli hikoyachilik" usuli orqali o'quvchilar berilgan vizual kadrlarga tayanib, o'z hikoyalarini tuzadilar. Bu usul nutqning monologik shaklini rivojlantirishda o'ta samaralidir. O'quvchi voqealar zanjirini tuzishda mantiqiy bog'lovchilardan to'g'ri foydalanishga, harakatlarni tavsiflashda sifat va ravishlarni tanlashga intiladi. Bu esa nutqning nafaqat miqdoriy, balki sifat jihatidan (boyligi, aniqligi va jozibadorligi) o'sishiga olib keladi.

Multimedia resurslarining eng katta afzalliklaridan biri — bu ta'limda motivatsion muhitni yaratishidir. Kompyuter o'yinlari elementlari (gamifikatsiya) bilan boyitilgan multimedia dasturlari o'quvchida "nutqiy ehtiyoj"ni uyg'otadi. O'yin davomida o'quvchi topshiriqlarni bajarish uchun o'qishi, eshitishi va o'z fikrini ifodalashi kerak bo'ladi. Bu holatda nutqiy faoliyat majburiyat emas, balki qiziqarli faoliyat sifatida qabul qilinadi. Bunday yondashuv o'quvchilardagi nutqiy duduqla nish, tortinchoqlik va o'z fikrini bildirishdan qo'rqish kabi psixologik to'siqlarni bartaraf etishda muhim ahamiyatga ega.

Multimedia matnlari (matn, rasm va tovush uyg'unligi) bilan ishlash o'quvchini axborotni tahlil qilishga o'rgatadi. O'quvchi videorolikdagi asosiy g'oyani aniqlash, qahramonlarning xatti-harakatlariga baho berish va xulosa chiqarish jarayonida o'zining mustaqil nuqtai nazarini shakllantiradi. Bu o'z-o'zidan nutqning dalillarga asoslangan bo'lishini ta'minlaydi. Ya'ni, o'quvchi shunchaki gapirmaydi, balki o'z fikrini multimedia materialidan keltirilgan faktlar bilan asoslashga harakat qiladi. Bu malaka xalqaro baholash tizimlarida (PISA, PIRLS) o'quvchilardan talab qilinadigan eng oliy darajadagi nutqiy ko'nikmalardan biri hisoblanadi.

Multimedia resurslarining eng muhim xususiyatlaridan biri — bu sinf xonasida real hayotiy muloqot muhitini sun'iy ravishda modellashtirish imkoniyatidir. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'quvchi shunchaki nazariy qoidalarni yodlash orqali emas, balki aniq nutqiy vaziyatlarga tushish orqali tezroq rivojlanadi. Multimedia vositalari (masalan, interaktiv muloqot simulyatorlari) o'quvchiga turli ijtimoiy rollarni (sotuvchi va xaridor, shifokor va bemor, o'qituvchi va o'quvchi) bajarish imkonini beradi. Bu jarayonda o'quvchi tayyor nutqiy qoliplardan foydalangan holda o'z fikrini mustaqil bayon etishni o'rganadi va imitatsiya (taqlid qilish) orqali adabiy til me'yorlarini tabiiy ravishda o'zlashtiradi.

Har bir o'quvchining axborotni qabul qilish tezligi va uslubi turlicha bo'ladi. Multimedia resurslari ta'limni individuallashtirish imkonini beradi, bu esa nutqiy rivojlanishda sustkashlikka yo'l qo'yayotgan o'quvchilar bilan ishlashda o'ta muhimdir. Raqamli platformalar yordamida o'quvchi o'zi tushunmagan audio yoki video fragmentni bir necha bor qayta tinglashi, notanish so'zlarning ma'nosini o'sha zaxotiy oq interaktiv lug'atlar orqali aniqlashi mumkin. Bunday yondashuv o'quvchida o'ziga bo'lgan ishonchni orttiradi va jamoa oldida so'zlashga bo'lgan psixologik qo'rquvni kamaytiradi. Nutqning o'sishi bevosita o'quvchining ichki xotirjamligi va motivatsiyasi bilan bog'liq bo'lib, multimedia bu jarayonda "xavfsiz ta'lim muhiti"ni yaratadi.

Nutq o'stirish jarayonida o'quvchining o'z nutqini tashqaridan eshitishi va ta'hlil qilishi muhim pedagogik ahamiyatga ega. Zamonaviy multimedia vositalari (masalan, ovoz yozish va qayta eshitish funksiyalari) o'quvchilarga o'z nutqiy xatolarini mustaqil aniqlash imkonini beradi. O'z ovozi eshitgan o'quvchi talaffuzdagi kamchiliklarni, so'z qo'llashdagi noaniqliklarni va nutq sur'atining buzilishini tezroq payqaydi. Bu usul o'quvchida "nutqiy refleksiyaning" shakllantiradi, ya'ni bola nafaqat gapirishga, balki qanday gapirayotganiga ham e'tibor bera boshlaydi. Bunday metakognitiv yondashuv nutqning ravonligi va mantiqliyini ta'minlashda eng samarali yo'llardan biri hisoblanadi.

Nutq faqat axborot uzatish vositasi emas, balki inson his-tuyg'ularining ifodasi hamdir. Multimedia tarkibidagi musiqiy fon, ranglar uyg'unligi va badiiy tasvirlar o'quvchining emotsional olamiga ta'sir ko'rsatadi. Hissiyotga boyigan nutq esa har doim ta'sirchan va mazmunli bo'ladi. Masalan, tabiat manzaralari tasvirlangan videorolikni tomosha qilayotgan o'quvchi boy tasviriy vositalardan (sifatlashlar, o'xshatishlar, jonlantirishlar) foydalanishga rag'bat topadi. Bu esa o'quvchi nutqining nafaqat grammatik to'g'riligini, balki uning badiiy va estetik jihatdan boyishini ham kafolatlaydi.

Multimedia — bu shunchaki texnik vosita emas, balki boshlang'ich sinf o'quvchisining nutqini boyitishga yo'naltirilgan murakkab pedagogik tizimdir.

Ushbu resurslar nutqning barcha shakllarini (tinglab tushunish, so'zlash, o'qish va yozish) paralell ravishda rivojlantirish imkonini beradi.

Multimedia yordamida o‘quvchilarda kommunikativ kreativlik shakllanadi, bu esa ularning kelajakda jamiyatda o‘z o‘rnini topishida asosiy poydevor bo‘ladi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutqiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashda multimedia resurslaridan foydalanish masalasini tadqiq etish natijasida quyidagi ilmiy-metodik xulosalarga kelindi:

Metodik samaradorlik: Multimedia resurslari ta‘lim jarayonida ko‘rgazmalilik darajasini oshiribgina qolmay, balki o‘quvchining bir vaqtning o‘zida ham vizual, ham auditor (eshitish) xotirasini faollashtiradi. Bu esa o‘zlashtirilgan yangi so‘z va tushunchalarning nutqda barqaror qo‘llanilishini ta‘minlaydi.

Motivatsiya va psixologik to‘siqlar: Animatsion videolar va interaktiv o‘yinlar darsda emotsional ijobiy muhit yaratadi. Bu esa o‘quvchilardagi nutqiy tortinchoqlikni bartaraf etib, ularni o‘z fikrini erkin va mustaqil bayon etishga rag‘batlantiradi.

Nutqiy kompetensiyalarning yaxlitligi: Multimedia texnologiyalari tinglab tushunish, dialogik va monologik nutqni o‘zaro uzviylikda rivojlantirish imkonini beradi. O‘quvchi tayyor nutqiy namunalarni (audio matnlar) eshitish orqali adabiy til me‘yorlarini tabiiy ravishda o‘zlashtiradi.

Zamonaviy talablarga muvofiqlik: Multimedia resurslari bilan ishlash ko‘nikmasi o‘quvchilarni xalqaro baholash dasturlari (PIRLS, PISA) talablariga tayyorlashda muhim bosqich bo‘lib xizmat qiladi. Axborotni tahlil qilish va unga munosabat bildirish qobiliyati ayniqsa multimedia matnlari bilan ishlashda yaqqol namoyon bo‘ladi.

Umuman olganda, boshlang‘ich ta‘limda multimedia resurslarini tizimli qo‘llash — ta‘lim sifatini yangi bosqichga olib chiquvchi va o‘quvchi shaxsining kommunikativ imkoniyatlarini kengaytiruvchi eng istiqbolli yo‘nalishlardan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Azizxo‘jayeva N.N. "Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat". – Toshkent: Cho‘lpon, 2005.
2. Yo‘ldoshev J.G‘., Usmonov S.A. "Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy etish". – Toshkent: Fan va texnologiya, 2008.
3. Mavlonova R., To‘rayeva O., Xoliqberdiyev K. "Pedagogika". – Toshkent: O‘qituvchi, 2010.
4. Robert I.V. "Modern information technologies in education: didactic problems; perspectives of use". – Moscow: School-Press, 2010.
5. Berdiyeva M. "Boshlang‘ich sinf ona tili darslarida multimedia vositalaridan foydalanish metodikasi". // O‘zluksiz ta‘lim jurnali, 2022-yil, 4-son.
5. Yusupova Sh. "Nutq o‘stirish metodikasi". – Toshkent: Bilim, 2015.
6. PIRLS 2021 International Results in Reading. – Lynch School of Education, Boston College, 2023.